

3. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 04.02.1994 року // ВВРУ. – 1994. – № 23. – Ст. 161 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>.
4. Тимченко Л.Д. Міжнародне право / Л.Д. Тимченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.westudents.com.ua/glavy/64781-752pravoviy-rejim-inozemtsiv.html>.
5. Смородько П.В. Формування українського законодавства у сфері міграції / П.В. Смородько // Право України. – 2011. – № 3. – 513 с.

УДК 342.72/.73

ПРАВО НА УЧАСТЬ У КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ, ПРАВО КОРИСТУВАТИСЯ КУЛЬТУРНОЮ СПАДЩИНОЮ, НА ДОСТУП ДО КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ

Зубенко Г. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і
муниципального права
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: статтю присвячено дослідженню права людини і громадянина в Україні на участь у культурному житті суспільства і держави, право користуватися культурною спадщиною, на доступ до культурних цінностей. Проаналізовано особливості нормативно-правового регулювання та структуру вищезазначеного права. Зроблено висновок про необхідність закріплення цього культурного права на конституційному рівні.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина, культурні права, право на участь у культурному житті, право користуватися культурною спадщиною, право на доступ до культурних цінностей.

Аннотация: статья посвящена исследованию права человека и гражданина в Украине на участие в культурной жизни общества и государства, право пользоваться культурным наследием, на доступ к культурным ценностям. Проанализированы особенности нормативно-правового регулирования и структура вышеупомянутого права. Сделан вывод о необходимости закрепления данного культурного права на конституционном уровне.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина, культурные права, право на участие в культурной жизни, право пользоваться культурным наследием, право на доступ к культурным ценностям.

Annotation: the article is devoted to the study of human rights and citizenship in Ukraine for participation in the cultural life of society and the state, the right to enjoy cultural heritage, access to cultural values. The peculiarities of normative-legal regulation and the structure of the aforementioned law are analyzed. A conclusion is made on the need to consolidate this cultural right at the constitutional level.

Key words: rights and freedoms of the person and citizen, cultural rights, the right to participate in cultural life, the right to enjoy cultural heritage, the right to access cultural values.

Стаття 3 Конституції України встановлює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Закріплення цього основоположного принципу активує постійний науковий пошук щодо сутності і особливостей реалізації прав і свобод людини як в цілому, так і в окремих сферах суспільного життя, зокрема, таких як культура.

Слід зауважити, що окремі питання нормативно-правового визначення та реалізації прав і свобод людини і громадянина у цій сфері – культурних прав і свобод, були предметом дослідження українських учених-юристів, зокрема В. Боняк, С. Лисенкова, М. Мацькевича, М. Орзіха, П. Рабіновича, та ін. Але не зважаючи на це, питання дослідження правової природи окремих культурних прав і свобод у нашій державі залишається актуальним. Викладені вище мотиви визначили вибір теми дослідження.

Одним з культурних прав, що входить до системи культурних прав і свобод людини і громадянина в Україні, є право на участь у культурному житті суспільства і держави, право користуватися культурною спадщиною, на доступ до культурних цінностей. Слід зазначити, що це право безпосередньо не передбачається Розділом II Конституції України, але на наявності його в системі культурних прав і свобод наполягають П.М. Рабінович, зазначаючи, що до групи культурних прав належить право на освіту й виховання, користування надбаннями культури і мистецтва, наукову, технічну і художню творчість, авторські права [1, с. 12]; В.Ф. Погорілко та Ю.М. Тодика, пропонуючи розглядати групу конституційних культурних прав і свобод у складі права на освіту, права на участь у культурному житті та користуватися культурною спадщиною України, права на свободу творчості, права на захист авторських прав та інших видів інтелектуальної власності [2, с. 142-143]; М.І. Хавронюк вважаючи, що група конституційних

культурних прав і свобод утворюється у складі права на освіту, прав осіб, які належать до національних меншин, у гуманітарній сфері, свободи творчості, права на результати своєї інтелектуальної творчої діяльності, права на участь у культурному житті та права користуватися культурною спадщиною України [3, с. 233-245].

Дійсно, хоча право на участь у культурному житті суспільства і держави, право користуватися культурною спадщиною, на доступ до культурних цінностей безпосередньо в Основному Законі не знаходить свого закріплення, в ст. 54 Основного Закону зазначається: «Культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами». Таким чином, фактично закріплюється одна з юридичних гарантій цього права.

Закріплення цього права можна знайти в Загальній декларації прав людини, відповідно до 27 ч. 1 ст. якої, кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами [4] та п. а ч. 1 ст. 15 Міжнародного пакту про соціальні, економічні та культурні права, згідно з яким держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на участь у культурному житті [5].

Вищезазначене культурне право можна вважати комплексним. Деякі права, що складають його структуру, можна виокремити, дослідивши ст. 6 Закону України «Про культуру». Зокрема, це право на:

- доступ до культурних цінностей, культурної спадщини і культурних благ;
- створення закладів культури недержавної форми власності різних напрямів діяльності та організаційно-правових форм;
- об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури;
- збереження, розвиток, пропагування культурної, мовної самобутності, традицій, звичаїв та обрядів;
- здобуття культурно-мистецької освіти;
- інші права, встановлені законодавством [6].

Особливості реалізації права на доступ до культурних цінностей та культурних благ закріплюється ст. 8 Закону України «Про культуру». Взагалі під культурними благами відповідно до ст. 1 вищезазначеного Закону розуміють товари та послуги, що виробляються в процесі провадження діяльності у сфері культури для задоволення культурних потреб громадян (книги, художні альбоми, аудіовізуальні твори та їх демонстрування, аудіопродукція (музичні звукозаписи), твори та документи на новітніх носіях інформації, вироби художніх промислів, театральні та циркові вистави, концерти, культурно-освітні послуги тощо) [6]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» культурні цінності – це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [7].

Право на доступ до культурних цінностей реалізується шляхом утримання або надання закладам культури державної підтримки з державного та місцевих бюджетів для забезпечення їх функціонування та доступності їх послуг для різних категорій населення. При цьому під закладом культури розуміється юридична особа, основною діяльністю якої є діяльність у сфері культури, або структурний підрозділ юридичної особи, функції якого полягають у провадженні діяльності у сфері культури.

Громадяни мають право на доступ до культурних цінностей шляхом:

- користування документами Національного архівного фонду України або їх копіями;
- ознайомлення з музейними колекціями, що належать до державної частини Музейного фонду України;
- користування фондами бібліотек, що належать до Державного бібліотечного фонду України. Порядок доступу до Національного архівного фонду України, Музейного фонду України, Державного бібліотечного фонду України, фільмофонду визначається законодавством [6].

Зокрема, відповідно до ст. 21 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» громадяни України незалежно від статі, віку, національності, освіти, соціального походження, політичних та релігійних переконань, місця проживання мають право на бібліотечне обслуговування, яке може бути у формі: абонементу (у тому числі міжбібліотечного); системи читальних залів; дистанційного обслуговування засобами телекомунікації; бібліотечних пунктів; пересувних бібліотек.

Громадяни України, підприємства, установи та організації мають право вільного вибору бібліотек відповідно до своїх потреб. Права громадян України, підприємств, установ і організацій на бібліотечне обслуговування забезпечуються створенням мережі бібліотек та різноманітністю їх видів, безкоштовністю основних бібліотечних послуг. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами на бібліотечне обслуговування, що і громадяни України [8].

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про культуру» юридичні та фізичні особи мають право створювати заклади культури з метою провадження діяльності у сфері культури самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва у цій сфері у визначеному законодавством порядку. Заклади культури можуть створюватися: центральними органами виконавчої влади; органами влади Автономної Республіки Крим; місцевими органами виконавчої влади; органами місцевого самоврядування; творчими спілками, громадськими організаціями, іншими об'єднаннями громадян; юридичними та фізичними особами, у тому числі іноземними.

В Україні гарантується можливість утворення різних за формою власності та видами діяльності у сфері культури закладів культури – театрів, концертних організацій, філармоній, культурних центрів, продюсерських агентств, професійних мистецьких колективів, кіностудій, кіно-, відеопрокатних закладів, видавництва, музеїв, архівів, заповідників, художніх галерей (виставок), бібліотек, клубних закладів, навчальних закладів культури і мистецтва, мистецьких шкіл, студій, кінотеатрів, цирків, парків культури та відпочинку, архітектурних, дизайнерських, рекламних, реставраційних центрів і майстерень тощо [6].

Реалізуючи право на участь в культурному житті, особа має право на об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури. Вони беруть участь у реалізації державної політики у сфері культури відповідно до законодавства, мають право самостійно та на договірній основі утворювати благодійні організації для фінансування культурних програм розвитку літератури та мистецтва, підтримки талантів і творчих починань у сфері культури, розв'язання соціальних і побутових проблем професійних творчих працівників.

Зокрема, відповідно до Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» під творчою спілкою розуміють добровільне об'єднання професійних творчих працівників відповідного фахового напрямку в галузі культури та мистецтва, яке має фіксоване членство і діє на підставі статуту [9]. Основними напрямками діяльності творчих спілок відповідно до ст. 3 вищезазначеного закону є:

- творча діяльність у галузі культури і мистецтва;
- розвиток національної культури та мистецтва, розроблення і втілення в життя культурно-мистецьких заходів, організації творчих конкурсів, виставок, авторських вечорів, прем'єр, фестивалів тощо;
- створення умов для творчої праці, підвищення професійного, наукового та загальнокультурного рівня членів творчої спілки, виховання творчої молоді, оволодіння нею досягненнями національної та загальнонародської культури;
- пошук талантів серед молоді та сприяння їх творчому розвитку;
- видання газет, журналів, книг та іншої друкованої продукції, створення кіно- та відеофільмів, аудіовізуальної продукції з метою популяризації досягнень української та світової культури і мистецтва, творчого доробку членів спілок;
- турбота про правовий, соціальний та професійний захист членів творчої спілки;
- сприяння відродженню, розвиткові та популяризації народної творчості, творчому використанню народних традицій у розвитку культури та мистецтва, збереженню та збагаченню історико-культурної спадщини та довкілля, проведенню масових культурно-просвітницьких заходів, а також утвердженню демократичних, загальнонародських цінностей;
- постійна співпраця з педагогічними та науково-педагогічними колективами навчальних закладів;
- подання допомоги в навчально-виховній роботі педагогічним колективам у патріотичному, культурному та інтелектуальному розвитку дітей та молоді, у морально-етичному та естетичному вихованні;
- сприяння обміну культурними цінностями, співробітництво між діячами культури і мистецтва різних країн, національними і міжнародними організаціями культури та мистецтв;
- виховання поваги до історико-культурних цінностей, традицій українського та інших народів [9].

З метою представлення та захисту інтересів професійних творчих працівників і аматорів держава залучає представників культурно-мистецької громадськості до участі в підготовці проектів нормативно-правових актів, презентації України в різних сферах міжнародного культурного життя, забезпечує надання інформації, необхідної для виконання завдань, визначених статутами (положеннями) закладів культури.

Складовою вищезазначеного права є й право на збереження, розвиток, пропагування культурної, мовної самобутності, традицій, звичаїв та обрядів. Зокрема, українська держава бере на себе обов'язок щодо забезпечення вищезазначеного культурного права національних меншин, що проживають в Україні. Так, згідно зі ст. 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству. Пам'ятки історії і культури національних меншин на території України охороняються законом [10].

Реалізація права на участь у культурному житті, права користуватися культурною спадщиною, на доступ до культурних цінностей можлива шляхом проведення таких основних видів діяльності у сфері культури:

- створення, виконання, тиражування, розповсюдження, демонстрування (публічний показ і публічне сповіщення) та популяризація творів літератури і мистецтва;
 - створення, збереження, охорона, використання та популяризація національного культурного надбання;
 - проведення наукових досліджень у сфері культури, літературна і художня критика, кінокритика;
 - організація відпочинку і дозвілля громадян [6].
- Суб'єктами такої діяльності відповідно до ст. 12 Закону України «Про культуру» виступають:
- держава в особі уповноважених органів виконавчої влади;
 - територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування;
 - професійні творчі працівники;
 - наукові працівники, зокрема, музейних, бібліотечних закладів, історико-культурних заповідників, архівних установ;
 - педагогічні працівники закладів освіти сфери культури;
 - митці, які працюють на засадах мистецького аматорства;
 - працівники культури;
 - заклади культури, а також підприємства, установи та організації всіх форм власності, статуту (положення) яких передбачають провадження діяльності у сфері культури;
 - окремі громадяни, об'єднання громадян, які провадять діяльність у сфері культури (ст. 13 Закону України «Про культуру»).

Безпосереднім гарантом реалізації права на участь у культурному житті суспільства і держави, права користуватися культурною спадщиною, на доступ до культурних цінностей виступає держава. Зокрема, українська держава бере на себе обов'язок підтримувати вітчизняних виробників у сфері культури відповідно до законодавства шляхом:

- створення сприятливого режиму оподаткування та надання державою фінансової підтримки для виробництва і розповсюдження книг, фільмів та інших видів культурного продукту українською мовою в Україні та за кордоном;
- встановлення квот демонстрування та розповсюдження вітчизняного україномовного культурного продукту на телебаченні, радіо, у кіно- та відеомережі;
- здійснення заходів державної підтримки виробників в окремих галузях діяльності у сферах культури та мистецтв у порядку, передбаченому законами України та довгостроковими національно-культурними державними цільовими програмами [6].

Також з метою задоволення потреби громадян у мистецькому аматорстві, створення умов для їх дозвілля органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування формують базову мережу закладів культури (клубних закладів, культурних центрів, парків культури та відпочинку, центрів народної творчості тощо), засоби масової інформації і надають їм фінансову підтримку, а також сприяють створенню недержавних закладів культури, клубів, мистецьких аматорських об'єднань, гуртків, студій за інтересами та провадженню ними діяльності [6].

З метою забезпечення розвитку сфери культури, всіх жанрів і видів мистецтва, а також цілісності національної культури; дотримання прав громадян України у сфері культури, забезпечення доступності національного культурного надбання, культурних благ та мистецької творчості шляхом дотримання державних соціальних нормативів у сфері обслуговування закладами культури в Україні формується базова мережа закладів культури органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Існуючі заклади культури та заклади освіти сфери культури автоматично включаються до базової мережі. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування під час формування та забезпечення функціонування базової мережі закладів культури мають керуватися державними соціальними нормативами у сфері обслуговування закладами культури, передбаченими Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Виключення закладів культури з базової мережі можливе лише за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв.

Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 33 Закону України «Про культуру» держава сприяє міжнародному культурному обміну, співробітництву закладів культури, професійних творчих працівників, працівників культури України із зарубіжними партнерами. Також українська держава бере на себе обов'язок щодо розвитку національної культури за межами України. Вона піклується про задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами України, зокрема шляхом сприяння проведенню культурно-мистецьких заходів за кордоном, відкриттю та діяльності українських національних культурних центрів та національних освітніх закладів в інших країнах.

Таким чином, одним з найважливіших культурних прав людини і громадянина в Україні виступає право брати участь у культурному житті суспільства і держави, право користуватися культурною спадщиною, на доступ до культурних цінностей. Вважаємо, що під цим правом слід розуміти визнану та гарантовану державою можливість кожного брати участь у культурному житті суспільства та держави шляхом використання культурних благ, захисту своєї культурної спадщини, доступу до об'єктів матеріальної та духовної культури. Вважаємо, що це культурне право також потребує конституційного закріплення на рівні з іншими культурними правами і свободами: правом на освіту та свободою творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 6-те. – К. : Консум, 2002. – 160 с.
2. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. – К. : Укр. центр правничих студій, 1999. – 376 с.
3. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : Навчальний посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
4. Загальна декларація прав людини : від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042
6. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
7. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999 № 1068-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>
8. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 № 32/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>
9. Про професійних творчих працівників та творчі спілки : Закон України від 07.10.1997 № 554/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/554/97-%D0%B2%D1%80>
10. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25.06.1992 № 2494-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>